

УДК 81'42

**ІВАН КОВАЛИК – ЗАСНОВНИК ДИСЦИПЛІНИ
„ЛІНГВІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ ТЕКСТУ”**

Світлана Форманова

*Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
кафедра української мови,
вул. Дворянська, 2, м. Одеса, 65000, Україна
тел.: (048) 723 52 54*

*Чим неприступнішим для роздуму є художній твір,
тим він вище (Й. В. Гете).*

У статті проаналізовано мовознавчі студії, присвячені становленню дисципліни «Лінгвістичний аналіз тексту». Схарактеризовано внесок І. Ковалика в розвиток цієї дисципліни, обґрунтовано теоретичні положення, висунуті професором І. Коваликом, що стали підґрунтям лінгвістичного аналізу на всіх мовних рівнях, а також аналізу текстів різних стилів. Висвітлено доробок І. Ковалика у виявленні функційних особливостей тексту, естетичного значення мовних одиниць і мовно-виражальних засобів, вивченні словесної тканини художнього тексту й лінгвістичної структури художнього твору, висвітленні основних понять і категорій лінгвістичного аналізу, схарактеризовано етапи роботи над художнім текстом на матеріалі класичної української літератури. Основні поняття лінгвістичного аналізу зорієнтовано на професійну спрямованість навчання студентів-філологів, оскільки майбутні вчителі повинні вміти аналізувати текст з метою осягнення авторської позиції, глибшого розуміння мовної тканини твору, встановленні лінгвістичних і екстралінгвістичних зв'язків у структурі тексту, сегментуванні тексту на абзаци, речення, словосполучення, слова, виявленні комунікативної й естетичної функції в аналізованому тексті, характеристики мовних засобів, зумовлених літературним напрямком, жанром художнього твору, індивідуальною авторською манерою.

Ключові слова: лінгвістичний аналіз тексту, лінгвістика тексту, стилі тексту, методика лінгвістичного аналізу.

Постановка наукової проблеми та її значення. На сучасному етапі розвитку мовознавчої науки все більшу увагу дослідників привертає аналіз тексту, що сприяє відпрацюванню умінь студентів різнорівнево реалізувати набуті знання й навички з дисциплін гуманітарного циклу. Інтегративні процеси в освітній парадигмі переконують у необхідності віддати перевагу саме лінгвістичному аналізу тексту, особливою якого є поєднання лінгвістичного, літературознавчого й культурологічного підходів, теорії мови художньої літератури, учення про складне синтаксичне ціле, функціонально-стилістичні параметри тексту, методика аналізу художнього тексту тощо. Змістовне наповнення „Лінгвістичного аналізу тексту”, яке розподіляється між лекційною і практичною частинами, обумовлено тим, що її включено до системи загальнофілологічних дисциплін. Відбір змісту навчального матеріалу заснований на принципах системності й наступності. ЛАТ спрямовано на вивчення норм мови художньої літератури, парадигм образів і символів, категорії образу автора й образу читача. Основну увагу приділено єдності змісту й форми з урахуванням різних рівнів мовної системи.

Лінгвістичний аналіз тексту сприяє підвищенню комунікативної компетенції студентів, оскільки спрямований на формування у майбутнього вчителя вміння проникнути

в суть художнього твору через аналіз його мовної тканини й естетичного кредо автора. Тому видається важливим схарактеризувати роль Івана Ковалика в становленні цієї дисципліни.

Мета і завдання статті. Метою нашої розвідки є висвітлення світоглядних принципів засновників лінгвістичного аналізу тексту й реалізація окреслених проблемних питань на сучасному етапі розвитку цієї дисципліни, що дає змогу поглибити й систематизувати знання про художній текст, удосконалити навички лінгвістичного аналізу тексту, розширити професійну свідомість студентів. Мета передбачила розв'язання таких завдань: 1) визначити роль І. Ковалика в становленні дисципліни „Лінгвістичний аналіз тексту”; 2) схарактеризувати запропоновану ним методика лінгвістичного аналізу; 3) визначити нові аспекти дослідження в цій галузі.

Аналіз останніх досліджень з цієї проблеми. Лінгвістичний аналіз тексту як окрема наукова і навчальна дисципліна має безпосереднє відношення до лінгвістики тексту, стилістики, теорії літератури. Вона з'явилась у 60-х роках ХХ ст., хоча витoki її сягають ще стародавньої Греції й Риму. Тонкі спостереження тексту знаходимо у мовознавців Стародавнього Сходу й у староіндійських учених, які детально вивчали лінгвістику й поезику. Цікавилися лінгвістичною стороною тексту і середньовічні вчені, серед яких Тома Аквінський.

На сучасному етапі розвитку мовознавчої науки „Лінгвістичний аналіз тексту” має значний доробок *словопоказчиків і словників мови письменників* („Словник мови Тараса Шевченка” (К., 1964); „Словник мови Г. Квітки-Основ'яненка” (Харків, 1970-1979); М. Бойко „Словопоказчик драматичних творів Лесі Українки” (К., 1961); І. Ковалик, І. Оощипко, Л. Полюга Словопоказчик „Лексика поетичних творів Івана Франка” (К., 1990), М. Демський і Л. Краснова „Словник метамови інтерпретатора художнього тексту” (К., 1994), *методичних рекомендацій і вказівок* (В. Дроздовський „Мовностилістичний аналіз художнього твору” (Одеса, 1968), В. Ващенко „Про становлення й самовизначення лінгвостилістики як науки” (Дніпропетровськ, 1973), Л. Рожило „Загальні основи лінгвістичного аналізу тексту” (К., 1978), Т. Должикова, І. Мілева, А. Нікітіна „Практикум з лінгвістики тексту” (Луганськ, 2011), *навчальних посібників* (В. Мороховський „Деякі основні поняття стилістики й лінгвістики тексту” (К., 1981), І. Ковалик, Л. Мацько, М. Плющ „Методика лінгвістичного аналізу тексту” (К., 1984), В. Петровський „Про принципи і методика цілісного лінгвістичного аналізу поетичних творів” (Львів, 1986), „Теорія і практика лінгвістичного аналізу художнього тексту” (Тернополь, 1997), М. Крупа „Лінгвістичний аналіз художнього тексту” (Тернополь, 2005), А. Науменко „Філологічний аналіз тексту” (Вінниця, 2005), А. Загнітко „Лінгвістика тексту” (Донецьк, 2006), І. Кочан „Лінгвістичний аналіз тексту” (К., 2008), Т. Єщенко „Лінгвістичний аналіз тексту” (К., 2009), С. Форманова „Лінгвістичний аналіз художнього тексту” (Одеса, 2011), С. Форманова „Лінгвістичний аналіз тексту” (Одеса, 2016), Т. Беценко „Філологічний аналіз поетичного тексту” (Суми, 2017), *підручників* (Ф. Бацевич, І. Кочан „Лінгвістика тексту” (Львів, 2016), що є підґрунтям зазначеної дисципліни, оскільки вміщують теоретичні засади лінгвістичного аналізу тексту, основні поняття й категорії лінгвоаналізу, етапи роботи над художнім текстом і т. ін.

Останні десятиліття ХХ ст. відзначаються розвитком лінгвістики тексту, й, отже, й лінгвістичного аналізу тексту. Опубліковано багаточисленні монографії і статті, написано посібники, проведено конференції і симпозиуми. Крім того, в українських спеціалізованих виданнях друкуються статті й програми практикумів з лінгвістичного аналізу тексту. Усе це дає уявлення про потужний внесок учених у теорію й практику

лінгвістичного аналізу тексту і звертає увагу на актуальність і проблемний характер досліджень.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів.

Уведення „Лінгвістичного аналізу тексту” до нормативних дисциплін вищих закладів освіти сприяє ґрунтовній підготовці майбутніх вчителів, забезпечує виховання естетичного й філологічного смаку, потребує глибокого аналізу й інтерпретації тексту, дає змогу зануритись у тканину художнього слова й проаналізувати майстерність автора, його мовний хист.

Уперше про ЛАТ як окрему наукову дисципліну в українському мовознавстві почали говорити у 60 – 70-х роках ХХ ст. У 1968 року в Одесі доцент В. Дроздовський уклав матеріали до семінарських занять під назвою „Мовно-стилістичний аналіз художнього твору”. Пізніше з’являються роботи В. Ващенка („Про становлення й самовизначення лінгвостилістики як науки”), Л. Рожило („Загальні основи лінгвістичного аналізу тексту”) і т. ін.

У 70-х роках ХХ ст. у програми філологічних факультетів педінститутів та університетів Російської Федерації увійшла дисципліна під назвою „Лінгвістичний аналіз тексту”. З цієї нагоди проводилися наради і семінари, виходили інструктивні міністерські матеріали, у яких подавалися робочі плани й тематика проведення занять з цього курсу. Однак вони базувалися на текстах російської літературної класики і не могли сліпо переноситися у навчальні програми відділень української мови та літератури, які, до речі, такого курсу не передбачали.

Завідувач кафедри української мови Львівського державного університету професор І. Ковалик детально ознайомився з вихідними даними пропонованих матеріалів і разом з доцентом І. Ощипко розробив програму практикуму „Лінгвістичний аналіз тексту” для студентів українського відділення філологічного факультету Львівського державного університету.

Цей практикум ставив перед собою досить вузьке, але цілком конкретне завдання: ознайомити студентів зі специфікою, методикою і технікою лінгвістичного аналізу тексту і на цій основі розвинути й закріпити в них початкові практичні навички такого аналізу.

Як зазначили автори у виносках, „про вагомість питань лінгвістичного аналізу тексту свідчить ще й те, що останнім часом виділилась нова галузь про мову, яка має пряме відношення до проблематики лінгвістичного аналізу тексту. Мається на увазі функціональна лінгвістика тексту, завданням якої є вивчення питань, які із багатьох незв’язаних між собою речень перетворюються у систему корелятивних речень, що в своїй цілісності несе єдину спільну інформацію” [2, с. 4]. Автори чітко визначили проблему текстолінгвістики – це пошуки текстотворчих чинників, які діють за допомогою лексичних, синтаксичних і морфологічних відношень і керують ними.

Предметом лінгвістичного аналізу тексту є виділення й характеристика системи рівневих мовних одиниць, наявних у творі. Завдання лінгвістичного аналізу тексту, за І. Коваликом, – виявляти на основі комплексного лінгвістичного аналізу систему співфункцій усіх мовних одиниць та їх категорій, що беруть участь у створенні системи образів у певному тексті [2, с. 4]. Автор застерігав від внесення самовільно будь-яких змін чи доповнень у текст [1, с. 5].

На той час точилися суперечки, чи вважати ЛАТ окремою лінгвістичною дисципліною, чи ні. В історії розвитку науки про мову мало уваги приділено питанням теорії і практики лінгвістичного аналізу. На думку професора І. Ковалика, сумнівів тут бути не може, це є окрема наукова галузь, яка вивчає лінгвістичні одиниці, спираючись на

зв'язки або відношення між ними, встановлені у межах однієї мови в певний період її розвитку, тобто на певному синхронному зрізі [2, с. 4]. Лінгвістичний аналіз тексту дає нам можливість правильно зрозуміти зміст твору, вивчити його жанрово-хронологічну належність, з'ясувати індивідуально-художні особливості мовленнєвої практики письменника.

Навчальні плани пропонували для цього курсу 40 годин і мали дві частини:

1. Методику і техніку лінгвістичного аналізу тексту.
2. Лінгвістичний аналіз художніх і критично-публіцистичних текстів української класичної літератури.

Проблематика першої частини цього практикуму містила виклад принципів методики й техніки лінгвістичного аналізу та визначення основних наукових категорій, понять і термінів. Зокрема програма передбачала ознайомлення студентів з такими питаннями, як українське письмо, текст, його види і частини, художній текст, контекст і підтекст, абзац як лінгвістична величина у тексті тощо. Ця проблематика розкривається і висвітлюється на конкретному аналізі вдало дібраних і задалегідь вивчених зв'язних текстів.

У другій частині пропонувався комплексний лінгвістичний аналіз тексту на всіх мовних рівнях.

Оскільки художні тексти можуть бути об'єктами різних філологічних дисциплін: літературознавства, лінгвістики, текстології, – то особливістю цього курсу є дослідження віршових прозових і драматичних текстів у певній системі, починаючи від графем, фонем, акцентем, звуків, лексем, семем, дериватем, парадигмам, синтаксем, стилістем, експресем тощо [2, с. 16].

На думку укладачів програми, важливим є сегментування тексту на абзаци, речення, словосполучення, слова тощо. Таке сегментування залежить від виду лінгвістичного аналізу: фонологічний аналіз вимагає меншого відрізка тексту, ніж синтаксичний, тому автори пропонують оперувати такими термінами, як мікро- і макротекст, тобто текст, у якому є мікро- чи макрообраз.

У програмі детально описується суть того чи іншого рівневого аналізу: графічний аналіз, фонетичний аналіз тексту, фонологічний аналіз тексту, акцентологічний аналіз тексту, орфоепічний аналіз усного тексту, орфемічний аналіз, дериватологічний (словотворний) аналіз, парадигматичний аналіз тексту, морфологічний аналіз тексту, синтаксичний аналіз тексту, лексикологічний аналіз тексту, лексикографічний аналіз тексту, семасіологічний аналіз тексту, фразеологічний аналіз тексту, стилістичний аналіз тексту, лінгвостилістичний аналіз художнього тексту, етимологічний аналіз [2, с. 19–21].

Автори передбачили особливості аналізу прозових, віршованих та драматичних текстів. Зокрема при аналізі прозових творів слід звертати увагу на мовностилістичні засоби у мові автора і персонажів, при аналізі поезії – на ритміку, римування, інтонацію тощо. Аналізуючи драматичний твір, слід звертати увагу на монологи, діалоги, авторські ремарки, засоби вираження підтексту.

До практичної частини курсу увійшли тексти, рекомендовані для лінгвістичного аналізу, серед яких „Енеїда”, „Наталка Полтавка” І. Котляревського; „Садок вишневий коло хати”, „Сон” (поема), „Гайдамаки” Т. Шевченка; „Кайдашева сім'я” І. Нечуя-Левицького; „Хазяїн” І. Карпенко-Карого; „Червона калина чого в лузі гнешся?”, „Сідоглавному”, „Із секретів поетичної творчості” І. Франка; „Швачка”, „Я не співець чудовної природи” П. Грабовського; „Інтермеццо”, „Коні невинні” М. Коцюбинського; „Слово, чому ти не твердая криця”, „Дим” Л. Українки; „Вечірня година”, „Новина” В. Стефаника тощо.

Список рекомендованої літератури містив понад 50 позицій найсучасніших на той час новинок мовознавчої літератури.

Основні положення цієї програми лягли в основу навчального посібника «Методика лінгвістичного аналізу тексту» (1984), в якій теоретичну частину описав професор І. Ковалик, а практичну – на той час доценти Л. Мацько і М. Плющ. Теоретичне підґрунтя першої частини посібника базувалося на понятті про текст і текстові категорії, характеристиці висловлення як найменшої комунікативної одиниці тексту, систематизації мовних стилів, описі словесно-художнього твору й словесно-художнього образу в літературному творі, ролі слова у створенні словесно-художнього образу в літературному творі. У другій частині навчального посібника подано загальні настанови до лінгвістичного аналізу тексту, основні методологічні принципи лінгвістичного аналізу тексту, прийоми лінгвістичного аналізу художнього тексту, орієнтовний план практичного заняття з лінгвістичного аналізу тексту й зразки практичних занять. „Автори посібника ставлять за мету досягти діалектичного аналізу мовного матеріалу, що завершувався б синтезуючими висновками про зумовленість мовних засобів твору ідейним задумом автора тексту, взаємозв'язків мовних елементів у тканині тексту.

Аналізу підлягають тексти різних структурно-функціональних стилів сучасної української мови, але основна увага зосереджується на лінгвістичному аналізі текстів художньої літератури в усіх її жанрових різновидах.

У посібнику подаються зразки лінгвістичного аналізу – текстологічного, лексикологічного, морфемно-морфологічного, синтаксичного, на основі яких студент зможе орієнтуватися в доборі можливих прийомів аналізу, ставити конкретні завдання і набувати техніки того чи іншого аналізу текстів” [1, с. 24].

Особливості лінгвістичного аналізу полягають у виявленні комунікативної й естетичної функції мови у тексті, в характеристиці мовних засобів, зумовлених літературним напрямком, жанром художнього твору, індивідуальною авторською манерою.

Рядовий читач схоплює художній твір як певне ідейно-естетичне ціле, що так чи інакше впливає на його свідомість і почуття. Як правило, він читає художній текст тільки один раз. По-іншому працює над літературним твором філолог, вчитель української літератури. Він зобов'язаний з'ясувати: що послужило стимулом до написання твору, яке комунікативне завдання ставив перед собою автор, на яких мовних засобах побудовано твір, мотив відбору; чому певний твір може мати (чи має) багато тлумачень, які факти породжують різноманітність тлумачень; які позатекстові чинники необхідні для з'ясування того, що приховує автор, які пояснення потрібні для адекватного письменникового розуміння художнього твору і т.д. Відповідь на ці та інші питання дає серйозний і всебічний, об'єктивний і повністю побудований на мовних фактах лінгвістичний аналіз художнього тексту.

Сьогодні ця дисципліна читається серед основних фахових курсів і спецкурсів у педагогічних вишах та університетах і має на меті сформувати у майбутніх педагогів уміння аналізувати художній текст, враховуючи мовні й позамовні чинники у його структурі, а також можливості емоційно-естетичного впливу на читача шкільного віку. Оскільки лінгвістичний аналіз завершує цикл лінгвістичних дисциплін вишу, то набуті знання допоможуть студентам усвідомити необхідність попереднього досвіду роботи з художнім твором, навчитися мотивовано добирати тексти для класного й позакласного читання, самостійно оцінювати мовні засоби художнього твору, розвинути чуття мови, образне мислення й виховувати ці якості у майбутніх учнів.

Висновки. Лінгвістичний аналіз тексту в Україні вже виокремився у спеціальну навчальну дисципліну, має свою теоретичну й практичну базу і широкі перспективи розвитку, що дозволяє проаналізувати текст відповідно до мовних рівнів, схарактеризувати стильові особливості, визначити своєрідність побудови тексту, його смислові категорії, жанрові й комунікативно-прагматичні аспекти. Рекомендації І. Ковалика стали базою для розвитку лінгвістичного аналізу тексту і допомогли ознайомитися з його специфікою, методикою і технікою. На цій основі здійснено значний доробок у цій галузі. Вчені випрацьовують нові підходи до аналізу тексту не лише художнього, а й наукового, офіційно-ділового, публіцистичного, прецедентного, патогенного, рекламного, містичного, абсурдистського, ченнелінг-тексту і т. ін. З'являються нові дослідження типології текстів, випрацьовуються методи дослідження тексту в сучасному мовознавстві з урахуванням новітніх напрямків. Усе це формує у студентів систематизовані знання в галузі теоретичного й практичного опрацювання методики лінгвістичного аналізу, практичних навичок лінгвоаналізу, знань із стилістики й культури мовлення, риторики, теорії літератури, мовного й мовленнєвого етикету тощо.

1. *Ковалик І. І.* Методика лінгвістичного аналізу тексту / І. І. Ковалик, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ. – Київ : Вища шк., 1984. – 120 с.

2. *Рукопис* програми з практикуму «Лінгвістичний аналіз тексту» для спеціальності «Українська мова і література філологічного факультету педагогічних інститутів» / уклад. І. І. Ковалик. – Львів : [б.в.], 1977.

Стаття надійшла до редколегії 20. 04. 2017

доопрацьована 30. 05. 2017

прийнята до друку 15. 08. 2017

IVAN KOVALYK IS FOUNDER OF DISCIPLINE „LINGUISTIC ANALYSES OF TEXT”

Svitlana Formanova

*Doctor of Philology,
Professor of Ukrainian language Department,
Odesa I. I. Mechnikov National University,
Dvorynska street, 2, Odessa, Ukraine, 65000*

The article analyzes linguistic Studio dedicated to the development of the discipline of „Linguistic analyses of text”. Characterized contribution to the development of this discipline, grounded theoretical propositions put forward by the Professor I. Kovalyk. The foundation that became the basis of linguistic analyses at all language levels, as well as analysis of texts of different styles. Lit improvements I. Kovalyk to identify the functional features of the text of the aesthetic value of linguistic units and the linguistic means of expression, verbal lexems the study of literary text and linguistic structure of literary works, highlighting the main concepts and categories of linguistic analysis, the stages of work on a literary text on the material of the classic of Ukrainian literature. Basic concepts of linguistic analysis is focused on professional orientation of training of students-philologists, because future teachers need to be able to analyze a text in order to comprehend the author's position, a deeper understanding of the language of the tissue, establishment of linguistic and extra-linguistic relations in the structure of the text, segmentation of text into paragraphs, sentences, phrases, words, identifying the communicative and the aesthetic function in the analyzed text, the characterization of linguistic resources, due to the literary direction, genre, artwork, individual author's style.

Key words: linguistic text analysis, text linguistics, text styles, methodic of linguistic analyse.